

den lipcsei könyvvásáron ládászámra rendelte meg a könyveket. E könyvek révén európai látókörre tehettek szert azok a politikusok is, akik nem jutottak túl az ország vagy a Birodalom határain (mint pl. Kossuth). De azoknak a köre is jelentősen kibővült, akik személyes tapasztalatok révén ismerhették meg az európai centrumnak a reformerek számára mintául szolgáló országait. Míg a 18. században és a 19. század elején főleg gazdag arisztokratáknak nyílt lehetősége európai utazásra, 1830 után egyre több fiatal köznemes, értelmiségi tett európai körutakat, s tapasztalatairól többségük be is számolt könyvben vagy a folyóiratok hasábjain.

A reformerek „liberálisoknak” vallották magukat. Eszmerendszerük, politikai ideológiájuk az európai *liberalizmus* sajátos hazai változata volt. Legfontosabb sajátossága abban rejlett, hogy a rendi-feudális struktúra lebontását és a polgári átalakulást a régi rend kiváltságos uralkodó osztálya, a *birtokos nemesség* kívánta megvalósítani, mégpedig a rendi intézmények segítségével, s oly módon, hogy vezető pozícióját a létrehozandó új, polgári Magyarországon is megőrizze.

A liberalizmus lényegét és fő céljait Kossuth Lajos az állampolgárok általános szabadságának és jogegyelőségének megvalósításában és a modern, polgári nemzetek megteremtésében határozta meg.

Kossuth Lajos a liberalizmusról

A liberalizmus a szabadság és alkotmányosság áldásait minden emberre kiterjeszteni törekszik... a liberalizmus a nemzeteket öntudatra ébresztve, a polgárokat cselekvésre idézve, nemzetiségeket alkot és léptet a sorompók közé, szabadon engedve mindeniknek versenyzést.

Pesti Hírlap, 1842. júl. 28., 164.

A magyar liberálisok mintaképe a fejlett Nyugat-Európa, elsősorban Franciaország és Anglia volt, ahhoz szerették volna hasonlóvá tenni elmaradott hazájukat, s bekapcsolni az európai polgárosodás folyamatába. Ezt a célt az „érdekegyesítés” révén kívánták elérni. Kölcsey és Deák a nemesség, a polgárság és a parasztság külön érdekeinek egyeztetését, egybeolvasztását sürgették egy „magasabb közös érdek” jegyében: ez pedig a „szabadság és tulajdon”, vagy Kossuth későbbi megfogalmazásában: „szabad föld – szabad ember”. Az érdekegyesítést fokozatos jogkiterjesztés révén gondolták megoldani, a kor egyik kedvenc fordulatával élve: a 10 millió nem nemes beemelésével az alkotmány sáncai mögé. Ez a gyakorlatban annyit jelentett, hogy nem nemesek is bírhasanak földtulajdon, viselhesenek közhivatalt, a jobbágyok szabaduljanak meg a földesúri függéstől, s legyenek telkeik teljes jogú, szabad tulajdonosaivá, a törvény előtt minden állampolgár egyenlő legyen, s választott képviselői révén szólhasson bele a politikába, végül a kiváltságos osztályok is fizessenek adót, vállaljanak részt a közterhekből.

A sajátos magyar liberalizmusban – az ország közjogi helyzetéből és soknemzetiségű jellegéből adódóan – a polgárosodással egyenértékű helyet kapott a nem-

zeti problematika. Ezt fejezte ki a liberális reformmozgalom egyik sokat idézett jelszava: „haza és haladás”. A reformerek programjában összekapcsolódtak a társadalmi reform és a nemzeti önrendelkezés bővítésének igényei. A polgárosodás számukra a modern, polgári nemzet és a magyar polgári nemzetállam megteremtését is jelentette. Óhajunk, „hogy egykor a valóságos magyar nemzet négyszáz ezerből tizenkét millióra emeltessék” – írta Deák 1832. februárjában Vörösmarty-nak.* Ez azt jelzi, hogy a hagyományos rendi nacionalizmus – amely nemzet (*natio Hungarica*) alatt csak a kiváltságos rendeket, a nemességet értette – átalakult liberális nacionalizmussá, amely a nemzet egyenjogú tagjának tekint minden állampolgárt, vallási és etnikai különbségre való tekintet nélkül.

Természetes, hogy a politikai jogokkal egyedül rendelkező nemesek közül a liberális program nemzeti célkitűzéseit sokkal többen tudták elfogadni – hiszen ez összhangban volt a rendi függetlenségi küzdelmek több évszázados hagyományaival –, mint a kiváltságaik megszüntetésével járó társadalmi reformokat. A liberális elit viszont egyszerre kívánt és remélt dolgozni a haza javán és a haladás előmozdításán.

A magyar liberálisok bővíteni kívánták Magyarország önrendelkezését, de a Habsburg Birodalmon belül. 1848 előtt senki nem tűzte ki célként a kapcsolat felbontását, legfeljebb lazítását, illetve két egyenrangú fél szövetségévé fejlesztését. A Birodalomhoz való ragaszkodás mögött e nemzedék különböző félelmei álltak. „Meg vagyok arról győződve, hogy a monarchiát veszély, Magyarország önállását és nemzetiségét halál fenyegeti” – írta Deák 1842-ben.** A veszély egyik forrása az „Éjszaki kolosszus”, azaz a cári Oroszország terjeszkedése, a másik a nemzetiségi, elsősorban a szláv kérdés, amely felbomlással fenyegeti a történeti Magyarországot. Úgy látták, hogy e fenyegetésekkel szemben a magyarság egymagában gyenge, csak az alkotmányos monarchiává átalakított, korszerűsített Habsburg Birodalom nyújthat számára védelmet. Ezért sürgették a birodalom másik felében is az abszolutizmus felszámolását, s az örökös tartományok számára is a polgári alkotmányosság biztosítását.

A liberális reformmozgalom eszmei megalapozását Széchenyi István (1791–1860) és Wesselényi Miklós (1796–1852) végezték el az 1830-as évek elején megjelent írásaikban.

Gróf Széchenyi István életútját sokban meghatározta a szülői ház öröksége: édesapja, Ferenc felvilágosult reformer és mélyen vallásos katolikus volt. Az ifjú katonatiszt 1814-ben kezdett naplói híven tükrözni belső fejlődését: hogyan lett az anyanyelvét elfelejtő, könnyelmű arisztokratából egy nemzet ébresztője és reformátora. Külföldi utazgatások után lassan felfedezi szegény, „csúnyácska” hazáját is, észreveszi annak elmaradottságát. Számára a haza az egész országot jelenti

* Deák Ferenc: *Válogatott politikai írások és beszédek. I. 1825–1849.* (Vál. Molnár András) Bp, 2001, 32.

** Uo. 345.

és annak minden lakóját rendi különbség nélkül, nemest és jobbágyot egyaránt. Ő nem a nemesi kiváltságokért, hanem „az ország egyetemes szabadságáért” akar küzdeni. Először társadalmi téren lép fel: lóversenyeket szervez, kaszinót alapít, hogy a hasonló gondolkodásúakat egyesítse, elősegítse a reformok melletti közvélemény kialakulását. Egyre inkább felismeri, hogy az ország szegénységének és elmaradottságának fő oka az egész rendi-feudális rendszer, amelyet meg kell változtatni, hogy kiszabadulhassunk az „elavult rozsdás szisztéma bilincseiből”. Ezt írta meg a *Hitelben*, amelynek „legfőbb irányzata »figyelem-gerjesztés« s annak megmutatása volt, hogy mind alkotmányunkban, mind szokásinkban, mind polgári helyzetünkben tetemes javításokra legsürgetőbb szükségünk van, mert az előrehaladás és helybenmaradás közt forog nemzeti életünk ’s halálunk”. * Az általa kulcs első szakaszának részletes programját az 1832. évi országgyűlés követeléseit, „Magyarország képviselőihez” írt *Stádium* című könyvében fejtette ki (kiadását a cenzúra nem engedélyezte, ezért 1833-ban Lipcsében jelent meg). 12 törvényjavaslatban foglalja össze a teendőket.

Részlet Széchenyi István *Stádium* című művéből

Hunnia minden lakosinak polgári létet adni! Im ez, a’ mit 1832-ben teljes meggyőződés szerint, honunkra nézve nemcsak nem időelőttinek, sőt szinte már időutáninak tartok... Honunk minden lakosinak a’ nemzet sorába iktatása bizonyos életet terjesztendő, 9 milliónak ezentúl is abbéli kirekesztése ellenben elkerülhetlen halált hozand anyaföldünkre. Ez lélekisméreti vallomásom!

XII. törvény.

A’ hitel haszna és kára mindenkit egyenlőn ér.

Az ősiségi Jog (jus aviticitatis) örökre el van törölve.

A magszakadásból származó fiscalitások örökre megszűnnek.

Magyarországban mindenki bírhat ingó és ingatlan jószágot mint sajátot (jus proprietatis).

Mindenki egyenlőn áll a törvény ortalma és súlya alatt.

A nemtelenek is választanak magoknak megyei pártvédet.

A házi pénztár s országgyűlési költségekhez idom szerint mindenki fizet.

A vizek, utak s bel vám elrendelése mindenkit egyenlőn ér s országgyűlési tárgyak.

Monopóliumok, czéhek, limitációk s egyéb illyes a köz szorgalmat és concurrentiát akadályozó intézetek örökre eltöröltetnek.

Magyarországban csak magyar nyelven szóló törvény, parancs, ítélet kötelez.

Minden törvényhatóság csak a helytartó Tanács közbenjárása által hallja a fejedelmi szót. Ítéletek mint tanácskozások csak nyilvánosan (publice) tartatnak.

Széchenyi István: *Stádium*. Lipcse, 1833, 29–32.

Széchenyi a szükségesnek tartott reformokat a nagybirtokos arisztokrácia vezetésével akarta, a kormány támogatásával remélte megvalósítani, ezért a gazdasági és társadalmi reformokra, az erkölcsi megújulásra helyezte a hangsúlyt, Magyar

ország és a Birodalom viszonyának problémáit nem feszegette. A hagyományos rendi politizálástól nem sok eredményt várt, ezért nemigen vett részt az országgyűléseken. Inkább sokféle gyakorlati tervének megvalósításával foglalkozott. Legsürgősebbnek a korszerű infrastruktúra kiépítését tartotta. Az 1830-as években királyi biztосként irányította az Al-Duna szabályozását, majd 1845-től a Helytartótanács közlekedési osztálya elnökeként kezdeményezte a Tisza szabályozását, a Tiszavölgy ármentesítését. Szerepe volt a dunai gőzhajózás megindításában, és vasúti tervekkel is foglalkozott. Legmaradandóbb alkotása a Lánchíd felépítése. Ipari téren kezdeményezte modern gőzmalmok létesítését (pesti Hengermalom), s az ő javaslatára települt Óbudára a Birodalom legnagyobb folyami hajógyára. Sokat tett Buda-Pestnek az ország központjává való fejlesztéséért.

Wesselényi Miklós erdélyi arisztokrata, Széchenyi barátja (1822-ben együtt utaztak be Nyugat-Európát) az 1820-as évek végén szintén írásba foglalta reformokkal kapcsolatos gondolatait. Ő is az 1832 végén kezdődő országgyűlés számára akart programot adni *Balítéletekről* írt könyvével, de a cenzúra ezt sem engedélyezte, így csak 1833-ban jelenhetett meg Lipcsében. Széchenyitől eltérően ő az országgyűlésen is kifejtette nézeteit. Szatmár megyében kis birtokot vásárolt, hogy joga legyen részt venni a magyarországi politikai életben. Az 1830. évi és az 1832-ben kezdődő diétán ő volt az ellenzék vezére. Elvei sok vonatkozásban azonosak voltak Széchenyi nézeteivel, de barátjától eltérően ő az ország elmaradottságának fő okát az abszolutizmusra hajló bécsi kormánypolitikában látta, s a rendi politikai fórumokon, a megyékben és a diétán kívánt harcolni a társadalmi reformokért és a nemzeti önrendelkezés bővítéséért, felhasználva a hagyományos közjogi ellenzékiesség fegyvereit a kormányzattal szemben. A jobbágykérdés megoldásának az államilag szabályozott örökvltságot tartotta. Az ő programjában nagy hangsúlyt kapnak a politikai reformok: a népképviselő, a miniszteri felelősség, lényegében a polgári jellegű alkotmányos monarchia megvalósítása.

Az 1830. évi rövid országgyűlésen 25 év után végre előrelépés történt a magyar hivatalos nyelv ügyében, de a társadalmi kérdések megvitatását a következő országgyűlésre halasztották. Az 1831 őszi diétán azonban az országon végigvonuló kolerajárvány miatt nem tudták megtartani. A kolera szörnyű pusztításait fokozta a meggondolatlan hatósági intézkedések által kiváltott *felkelés*, amely 1831 nyarán az északkeleti megyék (Zemplén, Abaúj, Sáros, Szepes, Gömör) nyomorgó – többségében szlovák és ruszin – parasztsága körében tört ki. A parasztok – abban a hitben, hogy az urak fertőtlenítés ürügyén meg akarják mérgezni a kutakat – kastélyokat, kúriákat raboltak ki, s dühüknek vagy kéttucat *úr* is áldozatul esett. Az öt megye mintegy 150 helységére kiterjedő kolerafelkelést a katonaság verte le. A parasztfelkelésnek polarizáló hatása volt: a nemesek többségét minden változtatás még hevesebb ellenzésére, a reformereket viszont határozottabb cselekvésre ösztönözte.

* Széchenyi István: *Stádium*. Lipcse, 1833, 1.

A rendszeres bizottságok operátumai az 1832 végén összeülő és 1836 májusáig tartó országgyűlésen kerültek napirendre. A kormány és a reformerek egyaránt az úrbéri kérdések megvitatását tekintették a legfontosabbnak. A hónapokig tartó úrbéri vitában a reformerek fő javaslatai – az önkéntes örökváltság, a jobbágyság birtokképeségének kimondása és az úriszék eltörlése, vagy legalább jogkörének korlátozása – hajótörést szenvedtek a főrendek és a kormány ellenállásán. Mindazonáltal fontos törvények (IV–X. tc.) születtek az úrbéri kérdésben, amelyek ismét átfogóan szabályozták földesúr és jobbágy viszonyát. Bizonyos szolgáltatásokat megszüntettek, a lehetővé tették, hogy a jobbágy saját terményeit szabadon árulhassa. Megengedték, hogy a jobbágy telkét és egyéb haszonvételeit eladhassa. Ehhez kapcsolódva törvénybe iktatták a jobbágytelken gazdálkodó nemesek adózási kötelezettségét. Lehetővé tették a földesúri és a jobbágyi legelők elkülönítését és a tagosítást. Végül a XIII. tc. kibővítette a jobbágyság és általában a nem nemesek jogképességét.

A gazdasági vonatkozású, elsősorban a korszerű infrastruktúra kiépítését, valamint egyes nemzeti intézmények létesítését és fejlesztését célzó javaslatok korántsem váltottak ki olyan nagy vitákat, mint az úrbéri vagy vallási kérdés, amelyben nem született döntés. Így törvénybe iktatták a Pestet és Budát összekötő állandó híd építését, amelyben azt is kimondták, hogy a hídvámost rendi különbség nélkül mindenki tartozik megfizetni (XXVI. tc.). Ezt sok nemes és arisztokrata sérelmezte. Az országgyűlés megszabta az építendő vasútvonalak és csatornák kívánatos irányát, s a magánvállalkozóknak adómentességet biztosított. Egyúttal szabályozta a kisajátítási eljárást is (XXV. tc.). A XXXVII. tc. félmillió forintot biztosított a Nemzeti Múzeum építésére, ezt az összeget kizárólag a nemesek tartoztak fizetni. Ugyancsak törvény rendelkezett a pesti Nemzeti Játékszín létesítéséről. Végül, de nem utolsósorban a III. tc. tovább bővítette a magyar nyelv hivatalos használatának körét: a jövőben a törvények magyar szövege tekintendő eredetinek, a Királyi Táblán magyar nyelven is lehet pereskedni, végül „azon helyeken, hol a gyülekezethez magyar nyelven mondatnak szent beszédek, az anyakönyvek is magyarul írássanak”.

Az országgyűlés idején, 1835-ben 43 évi uralkodás után meghalt I. Ferenc, Utóda, V. Ferdinánd (1835–1848), akit már 1830-ban magyar királlyá koronáztak, betegsége (epilepszia) miatt nem volt alkalmas az uralkodásra, ezért egy négytagú Államkonferencia intézte a birodalom ügyeit (ezt nevezték kamarillának). Ennek Ferenc Károly és Lajos főhercegek mellett Metternich kancellár és Franz Anton Kolowrat gróf állam- és konferenciaminiszter voltak a tagjai.

A legfontosabb úrbéri és vallásügyi reformjavaslatok kudarcában – a főrendi tábla ellenállásán kívül – szerepet játszott az is, hogy időközben az alsótáblán is a reformerek hátrányára változtak az erőviszonyok. A reformtábor vezetői a diéta első felében Wesselényi és Kölcsey Ferenc voltak. A kormánynak azonban a konzervatív kisnemesség mozgósításával sikerült elérnie, hogy néhány reformpárti megye megváltoztassa utasításait. Így tett Szatmár megye is, ennek következtében Kölcsey

1835 elején lemondott követi állásáról. Ugyanekkor Wesselényi ellen az erdélyi és a magyarországi Királyi Táblán is pert indítottak. Az egyiket azért, mert engedély nélkül kiadta az erdélyi országgyűlés naplóit, a másikat azért, mert a szatmári megyegyűlésen élesen támadta a kormányt, s ezt felségsértésnek minősítették.

A közvélemény mindeddig csak utólag tájékozódhatott a diétákon törtétekről, mert az alsótábla naplóját és irományait 1790 óta kiadták ugyan, de a hírlapok nem tudósíthattak az ülésekről. Kossuth Lajos, aki távol lévő főrend követeként vett részt a diétán, már az első hónaptól kezdve hetente kétszer megjelentette az Országgyűlési Tudósításokat. A 80 példányban szétküldött kéziratú újságból a megyékben napról napra követhették a diéta vitáit. Kossuth az országgyűlés befejezése után is folytatta vállalkozását: most a megyegyűlésekről számolt be a kéthetente kiadott, szintén kéziratú magánlevélként postán szétküldött Törvényhatósági Tudósításokban. A kormány ismételten betiltotta a lapot, de hiába. Végül 1837 májusában Kossuthot letartóztatták, s hűtlenségi pert indítottak ellene.

A kormány – Metternich javaslatára – már az országgyűlés alatt elhatározta, hogy megváltoztatja magyarországi politikáját, s kemény kézzel letöri a reformellenzék. Ennek a „terror”-politikának volt első lépése Wesselényi perbe fogása. A diéta befejezése után letartóztatták Lovassy Lászlót és az országgyűlési ifjúság több vezetőjét. Mivel a megyegyűlések ez ellen hevesen tiltakoztak, a legradikálisabb szónokok ellen is pereket indítottak. Wesselényi védelmében Kölcsey és Deák működött közre, akik hangsúlyozták, hogy a per a szólásszabadság megsértését jelenti, mert a kormány politikájának bírálata nem azonos az uralkodó személye elleni támadással. A Kúria végül is 1839 elején Wesselényit három-, Kossuthot négyévi fogságra ítélte.

Az 1839 júniusában összeült országgyűlésen a liberális ellenzék, amelynek ekkor már Deák Ferenc volt az elismert vezére, azt a taktikát alkalmazta, hogy a szólásszabadságot ért sérelmeket helyezi előtérbe, s addig nem fog az adó- és újoncmegajánlás tárgyalásához, míg a kormány nem orvosolja az elkövetett törvénysértéseket. A taktika bevált: Deáknak végül is sikerült rávennie a keleti kérdés kiéleződése miatt háborútól tartó kormányt a kompromisszumra. Az adó és az újoncok megszavazása ellenében megszüntették a még folyamatban lévő politikai pereket, s az elítélteket szabadlábra helyezték. A kompromisszum lehetővé tette, hogy ez a diéta bizonyuljon a legsikeresebb reformországgyűlésnek. A kormány átengedett egy sor reformtörvényt, s a főrendi tábla sem tanúsított ellenállást. Törvény született az önkéntes örökváltságról (1840:VII. tc.). Az alsótábla a zsidók teljes, vallási és polgári egyenjogúsítását javasolta, azonban ezt a főrendi tábla elutasította. A XXXIX. tc. azonban mégis jelentős lépést tett az emancipáció felé: lehetővé tette a zsidók letelepedését a városokban (a bányavárosok kivételével), engedélyezte számukra bármely ipar és kereskedelem űzését, gyárak alapítását. Egy tucatnyi korszakalkotó törvény született a modern gazdasági tevékenységek, a

1838
Kölcsey
meghalt

tőkés vállalkozás jogi és intézményes feltételeinek szabályozásáról. A hitelviszonyok javulását eredményezte a korszerű váltótörvény, a hitelezők biztonságát szolgálta a csódtörvény és az adósságok betáblázásának lehetővé tétele. A tőkés vállalkozás korszerű formáinak – a közkereseti társaságoknak és a részvénytársaságoknak – a működését szabályozta a XVIII. tc. A kereskedelmi törvények rögzítették a kereskedői tevékenység és kereskedelmi testületek alapításának feltételeit. A tőkés ipar fejlődését segítette elő a gyárak (valójában manufaktúrák) alapításáról és jogviszonyairól szóló törvény. Törvényt hoztak a fuvarosokról és a vízépítési munkákról (folyószabályozás, ármentesítés) is.

1840 Ezen a diétán is született törvény a magyar nyelvről, ennek egyes pontjai azonban már túlmentek egy soknemzetiségű országban kívánatos határon. Az országgyűlési és megyei feliratok ezentúl csak magyar nyelvűek lehetnek; minden felekezet egyházi hatóságai csak magyarul levelezhetnek egymással és a világi hatóságokkal; nem magyar egyházközösségekben, gyülekezetekben is magyarul kell vezetni az anyakönyveket; lelkészi állást bármely felekezetenél csak azok nyelhetnek, akik tudnak magyarul.

Az országgyűlés egy bizottságot választott a büntető törvénykönyv reformjának kidolgozására. Deák indítványára alapelveként mondták ki a törvény előtti egyenlőséget, a halálbüntetés és a botozás eltörlését. Javasolta az esküdtszéki rendszert bevezetését is, ezt azonban a bizottság konzervatív többsége elvetette.

Az 1839–1840. évi diéta eredményességéhez több tényező is hozzájárult. A kormány politikájában változás következett be. A Birodalom nemzetközi hatalmi pozíciójának fenntartása érdekében szükségesnek látták a gazdaság modernizálását, a gazdasági növekedés meggyorsítását. A főrendi táblán is megjelent a liberális ellenzék egyelőre még kis csoportja, Batthyány Lajos gróf vezetésével. Ehhez járult, hogy 1839-ben a politika színterére lépett a fiatal arisztokrata nagybirtokosok által képviselt *újkonzervatív irányzat*. Az újkonzervatívok vagy „fontolva haladók” – akiknek vezetői Dessewffy Aurél és Emil grófok voltak – a rendi-feudális struktúra megerősítése és korszerűsítése végett szükségesnek láttak bizonyos – főleg gazdasági – reformokat, s főrendi táblán támogatták az ilyen törvényjavaslatokat.

Az 1840-es évek elején kialakult és részleteiben tisztázódott a reformellenzék további programja. Deák követjelentésében felsorolta a következő diétán elintézendő kérdéseket. 1841-ben Szatmár megye közgyűlése 12 pontban foglalta össze az addig felmerült reformjavaslatokat, mégpedig – a konzervatívok megítélése szerint – radikális szellemben. A legtöbbet azonban a liberális ellenzék program részletes kifejtése és megvitatása terén a *Pesti Hírlap* tett.

A börtönéből szabadult Kossuth Lajost a pesti nyomdász és kiadó, Landerer indítandó hírlapjának szerkesztőjeként alkalmazta, a bécsi kormánykörök beleegyezésével. Az 1841. január elején induló *Pesti Hírlap* forradalmasította a magyar újságírást. Széles, az egész országot átfogó tudósítói hálózata révén nyomon követte

a megyék és városok politikai és társadalmi eseményeit. „Nem az a kérdés közöttünk, haladjunk-e, avagy megálljunk? – írta Kossuth az első szám beköszöntő vezércikkében – hanem az: *hogyan mit és miként?*”^{*} Ennek érdekében három és fél év alatt, több mint 200 vezércikkében (ezt a műfajt ő honosította meg nálunk) sorra boncolta alá vette a rendi világ válságjelenségeit és a polgári átalakulás részletkérdéseit. Az 1830-as évek liberális vezetőitől átvette és továbbfejlesztette az érdek-egyesítés eszméjét. A jobbágyciklusban a kötelező örökösöltség elvét képviselte. A köztelherviselés első lépéseként a megyei „házi adó” elvállalását szorgalmazta. A jövő Magyarország számára létkérdésnek tekintette „egy magyar középrend”, polgári középosztály kialakulását. Ennek érdekében szükségesnek tartotta a városok demokratizálását és magyarosodását. Végül ő fogalmazta meg leghatásosabban a reformkor liberális nacionalizmusa által megálmodott polgári magyar nemzetállam programját.

Kossuth Pesti Hírlapjának döntő szerepe volt abban, hogy az addig felmerült különféle reformjavaslatok a polgári átalakulás végleges és részletesen kidolgozott programjává álltak össze. Ez tükröződött az 1843–1844. évi országgyűlésen az ellenzék által benyújtott több mint száz törvényjavaslatban. Kossuth a polgári átalakulást a megyei középneemesség vezetésével kívánta végrehajtani; az arisztokraták közreműködését elfogadta, de vezető szerepüket nem. Jóllehet az ellenzék birtokos nemesi többségénél radikálisabb, a demokratizmus felé is nyitott nézetei voltak, az átalakulást ő is meggyőzésre épülő fokozatos, bár gyorsuló reformfolyamatként képzelte el.

A Pesti Hírlapnak nagy sikere volt, de Kossuth újságírói stílusát a reformellenzék táborában is többen kifogásolták. Közéjük tartozott Széchenyi is, aki a már 1841. júniusában napvilágot látott *A Kelet népe* című könyvében éles támadást intézett a lap és Kossuth ellen. Hangsúlyozta, hogy nem a Pesti Hírlapban képviselt elvek, hanem a „modor” ellen van kifogása. A vita nagy visszhangot keltett, sokan hozzászóltak. Deák és Eötvös József Kossuth mellett foglalt állást. Széchenyi fokozatosan elszigetelődött. Kossuth viszont egyre inkább a liberális ellenzék meghatározó politikusává vált.

1843 májusában optimista légkörben ült össze az országgyűlés. A megyék többsége reformpárti utasításokat adott, a királyi előterjesztések is javasoltak bizonyos reformokat. A legfontosabb reformkérdést, a megyei házi adónak nemesség általi vállalását azonban csak a megyék egyharmada adta utasításba. Ezen az országgyűlésen a liberális ellenzék több mint száz, többségében igen részletesen és alaposan kidolgozott reformjavaslatot terjesztett elő tárgyalásra. Ezek közül a legfontosabbak: a szabad királyi városok országgyűlési képviseletéről és belső szervezetének demokratizálásáról; a mezővárosok és szabad községek önkormányzatának rendezé-

^{*} *Pesti Hírlap*, 1841. jan. 2., 1.

séről és megyegyűlési képviseletéről; a megyegyűlések és a törvényhatósági választások reformjáról (amely javaslat a választójogot nem nemesekre is kiterjesztette volna); a zsidók jogainak kiterjesztéséről. A gazdasági vonatkozású javaslatok közül a bányatörvény-tervezet érdemel említést. Az égetően szükséges infrastrukturális beruházásokra úgy próbált a diéta országos pénzalapot teremteni, hogy elfogadta Széchenyi javaslatát, amely szerint minden földbirtokos fizessen minden holdja után évente 2 garas „telekdíjat”, s a befolyó 5 millió körüli összeget fordítsák egy felveendő 100 milliós államkölcsön kamatainak fizetésére. Az összeg a viták során egyre csökkent, a főrendek már csak egy milliót voltak hajlandók elfogadni, a végül is a dologból nem lett semmi.

Fontos vita bontakozott ki a követendő gazdaságpolitika, közelebbről a vámrendszer körül. A reformellenzék korábban a belső vámvonal megszüntetését követelte. 1841 után azonban – főleg a német nemzetgazda, Friedrich List könyvének hatására (a könyv 1843-ban magyar fordításban is megjelent) – egyre több híve támadt az ipari védővámoknak. Kossuth is emellett agitált a Pesti Hírlapban. Az ipari védővámok és a szabad kereskedelem, illetve a közös vámterület híve a diétán csaptak össze. Az alsótábla többsége a védővámok mellett foglalt állást, a főrendi tábla viszont ezt ellenezte. Így a felirat csak arra hivatkozott, hogy Magyarország alkotmányos önállósággal rendelkezven a vámpolitika is az országgyűlés hatáskörébe tartozik.

Mindezen javaslatok egyikéből sem született törvény. Részben a főrendek ellenállása, akadékoskodása, részben a kormány ügyes taktikája miatt, amely elsősorban arra irányult, hogy a diéta kifusson az időből, ne legyen alkalma a reformjavaslatok megtárgyalására. Ez lett a sorsa az előző diéta által kiküldött bizottság rendkívül korszerű büntetőtörvénykönyv-javaslatának is. Az 1843–1844. évi országgyűlés mindössze 13 törvényt alkotott (1832–1836-os 49-et, az 1839–1840-es pedig 55-öt). Ezek közül a rendi alkotmány jelentős kiterjesztését eredményezte a IV. tc. „a nemesi javak bírhatásának nem nemesekre kiterjesztéséről” és az V. tc. „a nem nemeseknek is minden közhivatalokra lehető alkalmazásáról”. A III. tc. kijelentette, hogy a protestáns lelkészek előtt kötött vegyes házasságok is törvényesek (az ilyen házasságok érvényességét előzőleg a pápa is elismerte). A II. tc. értelmében a törvényhozás, a kormányiszékek és mindennemű bíróságok hivatalos nyelve kizárólag a magyar. Rendelkezett arról, hogy „az ország határain belüli iskolákban oktatási nyelv a magyar legyen”. A magyar és a horvát megyék közötti levelezésben az előbbiek a magyar, az utóbbiak a latin nyelvet használják. A horvát követek még 6 évig latinul szólalhatnak fel az országgyűlésen.

Az alsótáblán beterveztett számos alaposan kidolgozott, terjedelmes reformjavaslat azt bizonyította, hogy a liberális ellenzék ekkor már a polgári átalakulás végrehajtásához jól átgondolt, részleteiben is szakszerűen kidolgozott programmal rendelkezett, s a diétán egyértelműen magához ragadta a kezdeményezést.

Javaslatainak eredménytelensége mélységes csalódást okozott, s a reformerek többségénél a kormány reformszándékába vetett bizalom végleges megszűnését eredményezte. A liberális táborban voltak olyanok is – mint Széchenyi és Eötvös –, akik elsősorban a nemesi adózás kudarca miatt úgy látták, hogy a rendi országgyűlés szerkezete minden értelmes reformot lehetetlenné tesz, így Magyarországon a reform csak a kormánytól kiindulva lehet sikeres.

Még az országgyűlés bezárása előtt, 1844 októberében, az alsótábla üléstermében megalakult a *Védegylet*. Tagjai hat évre becsületszó mellett kötelezték magukat arra, hogy csak belföldi iparosokkal dolgoztatnak, s külföldi iparcikkeket nem vásárolnak, ha ezek hazai iparosoktól is beszerezhetők. A Védegyletnek 146 helyi szervezete alakult, s tagjainak száma állítólag megközelítette a százezret. A kezdeti lelkesedés nagy volt, de a mozgalom 1846-ban – igazolva József nádor véleményét – „elfulladt magától is”. A hazai ipar, különösen a textilipar fellendítése érdekében nem sokat tehetett, mivel az nem volt képes pótolni a bojkottált árukat, inkább a reformtábornak országos szervezeti keretet adva, politikai téren játszott jelentős szerepet. Lényegében hasonló sorsra jutottak a reformerek egyéb gazdasági szervezései – a Gyáralapító Társaság, az Iparműtár, a Magyar Kereskedelmi Társaság – is.

Az országgyűlés bezárásakor, 1844 végén Metternich úgy látta, hogy Magyarország a forradalom előcsarnokában áll (hasonló véleményen volt a pápai nuncius is), ezért szükséges a kormány politikáján változtatni. A kormány is azon a véleményen volt, hogy bizonyos reformok elkerülhetetlenek (elsősorban gazdasági téren), de ezeket úgy akarta végrehajtani, hogy a rendszer alapjait ne érintsék. Mindezelőtt kormánypárti többséget akartak létrehozni az alsótáblán, ehhez azonban a megyéket – Metternich szerint: az „52 forradalmi köztársaságot” – kellett szorosabb ellenőrzés alá vonni. Az új politikai irányvonal végrehajtását az újkonzervatívok vállalták – elsősorban Apponyi György gróf, Erdélyben pedig Jósika Samu báró –, akik 1844 végén átvették a magyarországi kormányzat irányítását. A főispánok hatáskörét lényegesen kibővítették, úgyhogy ténylegesen az ő kezükbe került a megyék irányítása, s a megyék mintegy felének élére főispáni helytartókat, ún. *adminisztrátorokat* neveztek ki, akik adott esetben erőszakos eszközökkel is biztosították a kormány céljainak megvalósítását.

Ezekben az években az ellenzék soraiban különböző csoportok, irányzatok jelentkeztek, amelyeket a „mit és hogyan” kérdéseiben nézetkülönbségek választottak el egymástól. Ezek közül a legjelentősebb a kortársak által „centralisták”-nak nevezett csoport volt (Eötvös József, Szalay László, Trefort Ágoston, Lukács Móric, Csengery Antal, Kemény Zsigmond és társai). Ők fogalmazták meg a magyarországi átalakulás leghaladóbb, leginkább polgári jellegű programját: az államszervezet, a politikai intézményrendszer gyökeres polgári átalakítását, a polgári parlamentarizmus, a felelős kormány, a népképviselőtől alapuló törvényhozás által ellenőrzött végrehajtó hatalom, a valódi helyhatósági önkormányzatok és a „civil társada-

lom” önszerveződésének követelményét. (Nézeteiket Eötvös 1846-ban megjelent *Reform* című munkája fejtette ki.) Ők foglalkoztak nálunk először módszeres szakmai felkészültséggel államtudománnyal, politikaelmélettel, s ők fejtették ki, határozták meg pontosan a polgári politikai intézményrendszerrel kapcsolatos fogalmakat. Midőn 1844-ben a kormánynak ügyes manőverrel sikerült Kossuthot „lemondatni” a Pesti Hírlap szerkesztőségéről, a centralisták vették át a lapot, amelynek szerkesztője Szalay László lett. Az előfizetők száma néhány hónap alatt tizedére csökkent, jelezve, hogy az olvasókat nemigen érdeklik a centralisták tudományos színvonalú politikaelméleti fejtegetései, amelyeket „szobatudós papírgondolatoknak” tartottak.

A centralisták és a reformellenzék többsége közötti nézeteltérés a legfontosabb rendi politikai intézmény, a megye szerepe és jövője körül alakult ki. Eötvösök úgy vélték, hogy jelen formájában a megyerendszer a legfőbb akadály minden reformnak. (Ezt mutatja be szemléletesen Eötvös 1845-ben megjelent regénye, *A falu jegye*.) Kossuth számára viszont a megye legbecsebb nemzeti intézményünk, amely a polgári Magyarországon is – természetesen korszerűsített formában – meg kell őrizni. Eötvösök nem akartak a liberális ellenzék táborában szakadást okozni, s felhagytak a megye elleni támadásaikkal; másik kedvenc gondolatuk, a felelős kormány viszont a liberális program fontos részévé vált. A Pesti Hírlap 1846-tól Csengery Antal szerkesztésében – ismét az egész ellenzék szócsöve lett.

Miután az adminisztrátori rendszer némi sikereket ért el a megyei ellenállás lecsendesítésében, az újkonzervatívok párttá szerveződtek. A párt programját 1846 novemberében Szécsen Antal gróf ismertette. Kifejtette, hogy pártolják „az okszerű haladást”, komolyan tekintik a kormány elhatározását, hogy „lényeges javításokat” tartalmazó javaslatokat fog a diéta elé terjeszteni, s mindent meg fognak tenni, hogy „a szükséges törvényhozási intézkedések a legközelebbi országgyűlésen okvetetlen létrejöjjenek”. *

Ezzel a fennálló rendszert csak javítgató, szerény programmal a konzervatív párt „hadat izent az ellenzéknek”. Az ellenzék különböző irányzatainak közös nevezőre hozása, egységes ellenzéki program kialakítása nem volt könnyű feladat. A fő problémát a közteherviselés, a nemesi adózás kérdése jelentette, amelyet az egyéb kérdésekben reformpárti megyék többsége sem akart vállalni. Pedig Kossuth új lapjában, a *Hetilap*-ban kifejtette, hogy ez az érdekegyesítés legfontosabb eszköze. A közteherviselés, a minden birtokos által fizetett földadón alapuló polgári adórendszer szükséges az állami kárpótlással történő kötelező örökös adó megvalósításához, amelyet a polgári átalakulás központi kérdésének tekintett. Az ingadozó birtokos nemeseknek lökést adtak az 1846. évi galíciai események...

* Pajkossy Gábor (szerk.) *Magyarország története a 19. században*. Szöveggyűjtemény. Bp. 2003. 176–185.

abszolutizmus ellen nemzeti jelszavakkal fellépő, de parasztjait kíméletlenül kihasználó lengyel nemesség felkelését a kormány a paraszti tömegek segítségével verte le.

Végül 1847 tavaszán hosszas vajúdas után megszületett a liberális ellenzéki programja. Az 1847. március 15-én Pesten több mint ezer résztvevővel megtartott ellenzéki értekezlet elfogadta a párt programjának alapelveit, s egy bizottságra bízta a program részletes kidolgozását. A program végső megszövegezésére Deákot kérték fel. Az 1847. június 7-én tartott országos ellenzéki konferencia jóváhagyta az *Ellenzéki Nyilatkozatot*, a teljes polgári átalakulásnak csaknem két évtizede formálódó, véglegessé vált programját.

A nyilatkozat mindenekelőtt kijelenti, hogy az ellenzék természetes hivatásának tekinti a kormány ellenőrzését, majd felsorolja a kormány által elkövetett törvénysértéseket. Az alkotmány biztosítékaként szükségesnek tartja a parlamentnek felelős kormányt, a nyilvánosságot, valamint az alapvető polgári szabadságjogok érvényesülését: a gyűlekezési, egyesületi és sajtószabadságot, valamint a vallásszabadságot. Kívánja a program Erdély unióját. Ezután felsorolja azokat a társadalmi és politikai reformokat, amelyeknek életbe léptetését az ellenzék szükségesnek tartja: közteherviselés – a nem nemesek politikai jogokban való részesítése (országgyűlési és helyhatósági képviselet) – törvény előtti egyenlőség – az úrbéri viszonyok megszüntetése állami kármentesítéssel – az ősiség eltörlése. Végül kifejti az ellenzék nézeteit Magyarország és a Birodalom viszonyáról.

Ellenzéki Nyilatkozat (1847)

Nem fogunk mi ezen működésünkben soha megelégedezni azon viszonyokról, melyek közöttünk s az ausztriai örökös tartományok között a pragmática sanctio értelmében fennállanak; de szorosan ragaszkodunk az 1790:10. törvénycikkelyhez is... Nem akarjuk mi hazánk érdekeit az összes monarchia egységének s biztos fennállhatóságának érdekében ellentétbe hozni; de másrésztől törvénnyel, igazsággal s méltányossággal ellenkezőnek tartjuk, midőn Magyarország érdekei bármely egyes tartományok érdekeinek jogtalanul alárendeltetnek, amint az ipar és kereskedési viszonyainkra nézve már hosszú időtől fogva folytonosan történik... Meg vagyunk győződve, hogy ha az ausztriai örökös tartományok... is az alkotmányos nemzetek sorába lépnének, s az egész monarchia kormányát mind összes rendszerében, mind egyes részleteiben az alkotmányosság szelleme lengné keresztül; érdekeink s az ő érdekeik... könnyebben kiegyenlíthetők lennének.

Pajkossy Gábor (szerk.) *Magyarország története a 19. században*. Szöveggyűjtemény. Bp. 2003. 189–194.

Az ellenzék vezetői közül az adminisztrátoroknak többeket sikerült megyéik kiválasztásán megbuktatniuk. Deák nem vállalta a követséget, Kossuth viszont most először került be a diétára, a „vezérmegye”, Pest megye követeként. Széchenyi is megválasztatta magát az alsótáblára Moson megyében.

Közben a rendi fórumokon kívül is jelentkeztek olyan személyek vagy csoportok, akik a maguk nézeteinek a nyilvánosság előtt is hangot adtak. *Táncsics Mihály* röpirataiban egyfajta plebejus demokratizmust képviselt, amelyen felismerhető az utópista szocialisták hatása is. Pesten szerveződött az a fiatal értelmiségiekből, írókból, költőkből álló csoport – német és olasz mintára *Fiatal Magyarországnak* nevezték őket –, amely együttműködött a liberális ellenzékkel, bár annál radikálisabb nézeteket vallott, s a gyökeres átalakulás, sőt némelyikük (Petőfi) a forradalom híve volt. Írásaik az *Életképek* című folyóiratban jelentek meg, s 1847 végétől a Pilvax kávéházban gyülekeztek.

Az utolsó rendi országgyűlés 1847. november 11-én nyílt meg Pozsonyban. Másnap a rendek nádorra választották az év elején elhunyt József nádor fiát, István főherceget. A királyi előterjesztések javasolták az előző országgyűlésen az ellenzék által benyújtott törvényjavaslatok egy részének megtárgyalását. A reformjavaslatokat kerületi üléseken és bizottságokban tárgyalták, s elvben elfogadták (1848 januárjában a főrendek is) a kötelező örökváltságot, a házi adó közös viselését, a hadiadót azonban a megyék többsége nem vállalta. Az alsótáblán megkezdtek a sérelmi felirat kidolgozását, amelyben heves támadást intéztek az adminisztrációs rendszer ellen. A főrendek azonban elutasították a felirati javaslatot. Erre Kossuth azt javasolta, hogy egyáltalán ne küldjenek az uralkodónak válasszal feliratot, hanem a sérelmeket egyenként tárgyalják és foglalják feliratokba. Így folyamatos támadássorozatot intéztek a kormány ellen. 1848 januárjában Palermo-ban és Nápolyban forradalom tört ki, ennek hírére Kossuth február 25-én bejelentette, hogy reformokat és az örökös tartományok számára alkotmányt követelő felirati javaslatot készül az országgyűlés elé terjesztetni. Ezt azonban az ellenzéki követek konferenciája nem támogatta. Miután a nádornak és a kormánynak reformszándékai hangoztatásával sikerült több ellenzéki követet maga mellé állítania, február végére kiegyenlítetté váltak az erőviszonyok. Ilyen helyzetben érkezett Pozsonyba 1848. március 1-jén a februári párizsi forradalom híre.

Erdélyben a rendeleti kormányzás időszaka egy évtizeddel tovább tartott, mint Magyarországon. 1811 után csak 1834-ben került sor a diéta egybehívására. Az erdélyi reformellenzék jóval gyengébb és mérsékeltabb volt, mint a magyarországi, ennek következtében az erdélyi országgyűléseken nem a társadalmi reformok kerültek előtérbe, hanem az alkotmány védelme. Három kérdés szerepelt a kor erdélyi diétáin: az úrbérrendezés, az unió és a magyar hivatalos nyelv ügye. Az első esetében a haladó rendezést akadályozta a földesurak érdeke, az utóbbi kettő esetében pedig a szászok tanúsítottak erőteljes ellenállást, bár az uniót a magyar arisztokrácia és nemesek egy része sem támogatta lelkesen. Így Erdélyben 1848 előtt semmi olyan érdemleges reform nem született, amely a polgári átalakulás irányába mutatott volna.

5.1.13. A nemzetiségi kérdés jelentkezése

Nemzeti ébredési mozgalmak

A közös haza, az együtt átélt történelem a megelőző évszázadokban sajátos összetartozás-tudatot, szolidaritást alakított ki a Kárpát-medence különféle nyelvű és eredetű népei között. A társadalom nem nyelv és etnikum alapján tagolódott, hanem rendek szerint. A *natio Hungaricának*, vagyis a politikai jogokkal rendelkező rendi nemzetnek a magyarral egyenjogú tagja volt a szlovák, román vagy a dunántúli horvát nemes, még akkor is, ha egy szót sem tudott magyarul. A belső konfliktusok nem „nemzeti” ellentétek voltak, nem népeket állítottak egymással szembe, hanem rendeket, társadalmi csoportokat. Ennek a soknépű országnak a kormányzását, igazgatását, a különböző népek közéleti kommunikációját megkönnyítette, hogy a 19. század első feléig a latin volt az államélet, valamint a közép- és felsőfokú oktatás hivatalos nyelve. A közigazgatásnak és a bíraskodásnak a néppel közvetlenül érintkező szintjein, az egyházközösségekben, az alsófokú iskolákban, a szakmai testületekben mindenütt a helyi lakosság anyanyelve érvényesült. A egyes lakosságú vidékek nemessége, értelmisége és polgársága körében általános volt a többnyelvűség. A *modern nacionalizmus* megjelenése nyomán ez a helyzet fokozatosan megváltozott. A közös haza iránti lojalitás szálai gyengültek, a 18. században még eleven *hungarus* állampatriotizmus helyét *modern nemzettudatok* foglalták el, amelyek szembeállították egymással a Kárpát-medence népeit.

A 19. századi Magyarországon kétfajta *nemzetfogalom*, nemzeti ideológia állt szemben egymással, s ez a kettősség az egész korabeli Európára jellemző volt. Az egyik, amelyet a francia felvilágosodás fogalmazott meg, a nemzetet politikai kategóriának tekintette, meghatározott területhez, politikai intézményrendszerhez, végső soron az államhoz kötötte, s az állampolgárok összességével azonosította. (A nagy francia Enciklopédiában a nyelv, az etnikum egyáltalán nem szerepel a nemzet ismérvei között.) E felfogás szerint csak az a nép alkot nemzetet, amelynek történetileg kialakult önálló államisága vagy legalábbis területhez kötött politikai autonómiája van. A modern állam tehát nemzetállam, amelyben csak egy nemzet élhet, de ennek tagja minden állampolgár, tekintet nélkül nyelvére, etnikumára.

A politikai nacionalizmussal, az államnemzet eszméjével szemben a másik felfogás az *etnikai-nyelvi nacionalizmus* a nemzetet az államtól független, a politikai szerveződést megelőző, elsődleges természeti képződménynek tartotta, amelynek meghatározó jegye a közös etnikum, a nyelv, a népi hagyomány vagy amint ennek a nemzeteszemének megfogalmazója, Herder mondotta: a „népszellem”. Minden önmaga tudatára ébredt népi, nyelvi közösségnek természetes joga van a nemzeti léthez, a saját nemzeti politikai intézményekhez, végső soron a nemzeti önrendelkezéshez.